

**O‘ZBEK ADABIYOTI RIVOJIDA HALIMA
XUDOYBERDIYEVANING IJODIY FAOLIYATI TAHLILI VA TALQINI**

Roxatoy Xoljigitovna ABDUVAXIDOVA

mustaqil tadqiqotchi

Toshkent amaliy fanlar universiteti

Toshkent, O‘zbekiston

e-mail: *sherzodtuychiyev28@gmail.com*

Annotatsiya

Ushbu maqolada o‘zbek adabiyotining rivojlanishida shoira Halima Xudoyberdiyeva ijodiy faoliyatini o‘rganish va tahlil qilish bo‘yicha bir qator ilmiy tadqiqotchilarning ilmiy ish natijalari va o‘quv adabiyotlari tadqiq etilgan. Bunda shoira she‘rlarida ayol, vatan, xalq va tarixiy obrazlarining milliy o‘zlik ifodasi o‘ziga xos yondashuv bilan tasvirlanganligi asoslangan. Uning asarlarida o‘zbek ayolining ruhiyati, or-nomusi va jamiyatdagi o‘rni haqida chuqur muloha yuritilganligi yoritilgan. Vatan haqida yozganda milliy qadriyatlar, tarixiy xotira va zamonaviy ayollik tafakkurini o‘zida mujassam etganligi oydinlashtirilgan. Halima Xudoyberdiyevaning badiiy dunyoqarashi orqali o‘zbek milliy o‘zligining asriy an‘analar va zamonaviy taraqqiyot o‘rtasidagi uyg‘unligi yorqin namoyon bo‘lganligi asoslab berilgan.

Tayanch so‘zlar: ayol obrazi, vatan, tarix, milliy o‘zlik, o‘zbek adabiyoti, adabiyotshunoslik, she‘riyat.

**АНАЛИЗ И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ХАЛИМЫ ХУДОЙБЕРДИЕВОЙ В РАЗВИТИИ УЗБЕКСКОЙ
ЛИТЕРАТУРЫ**

Рохатой Холжигитовна АБДУВОХИДОВА

независимый соискатель

Ташкентский университет прикладных наук

Ташкент, Узбекистан

Email: *sherzodtuychiyev28@gmail.com*

Аннотация

В данной статье исследованы результаты научных работ ряда исследователей и учебная литература по изучению и анализу творческой деятельности поэтессы Халимы Худойбердиевой в развитии узбекской литературы. В ней обосновано, что в стихотворениях поэтессы с своеобразным подходом описано выражение национальной идентичности образов женщины, родины, народа и истории. Глубоко и осмысленно освещены духовный мир, честь и достоинство, а также роль узбекской женщины в обществе. Выявлено, что в произведениях о родине воплощены национальные ценности, историческая память и современное женское

мышление. Доказано, что через художественное мировоззрение Халимы Худойбердиевой ярко проявилась гармония вековых традиций и современного развития узбекской национальной идентичности.

Ключевые слова: образ женщины, родина, история, национальная идентичность, узбекская литература, литературоведение, поэзия.

Har bir davr adabiyotda o'z mohiyati, ma'no-mazmuni, badiiy qiyofasi va estetik ruhiyati bilan o'ziga xos iz qoldiradi. Har bir zamon o'z adabiyoyini yaratadi va bu adabiyot o'sha davrning ijtimoiy, madaniy va ruhiy manzarasini aks ettiradi. Hozirgi davr o'zbek she'riyati ham adabiyotimiz gulshanida o'zining salmoqli, o'ziga xos va muhim o'ringa ega. Bu davrda yaratilgan asarlar jamiyat hayotidagi o'zgarishlar, inson tafakkuri va ruhiyatidagi yangilanishlarni o'zida mujassam etadi. Mamlakatimizda mustaqillik yillarida milliy adabiy va madaniyat sohalarini, jumladan, XX asr va zamonaviy o'zbek she'riyatini xolis o'rganish, ularni yuksak badiiyat mezonlari negizida tahlil etish va targ'ib qilish masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Zero, Prezidentimizning "Ijodkor ziyolilarimizning eng yaxshi asarlarini yurtimizda va chet ellarda targib etishni biz ma'naviy-ma'rifiy sohadagi siyosatimizning muhim bir qismi sifatida davom ettiramiz" [1] degan fikrlariga tayanib, yurtimiz ziyoli ijodkorlari qatorida ayol shoiralarimiz asarlarini o'rganishga e'tibor qaratish ham muhimdir.

Bugungi davr she'riyatida ta'sirchan, samimiy va betakror she'rlari bilan she'riyat ixlosmandlari qalbidan chuqur o'rin egallagan iste'dodli shoiramiz Halima Xudoyberdiyeva o'z she'riyatida milliy ruh, ayollik hissi, erk va ozodlik g'oyalari, inson sha'ni va qadr-qimmatini ulug'lovchi nozik tuyg'ularni badiiy mahorat bilan ifodalaydi. Uning asarlarida o'zbek ayolining ruhiyati milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashgan zamonaviy tafakkur yorqin namoyon bo'ladi.

Jahon va rus adabiyotshunosligida lirik asarlar poetikasi, individual uslub va lirik qahramon konsepti masalalari bo'yicha bir qator olimlar hamda soha xodimlarining, xususan: N.Rahimjonov, M.H.Hamidova, U.Normatov, O.Sharafiddinov, A.Oripov, I.G'ofurov, A. Yo'ldosheva, Shukur Sodiq, U.B. Sodiqova, M.A.Xalova, G.H Eshniyozovalarning o'z ilmiy tadqiqotlarida, o'quv adabiyotlarida, maqolalarida fikr-mulohazalar yuritgan. Biroq, Halima

Xudoyberdiyevaning adabiyotshunoslikdagi ijodini tadqiq qilishda uning she'riyatidagi pafos, samimiylilik va g'oyaviy-badiiy xususiyatlar adabiyotshunoslikda hamda adabiy tanqidchilikda keng tadqiq etilmagan.

Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tarixiy, qiyosiy-tipologik, semantik-struktural, biografik, germeneytik, kontekstual hamda struktural-semantik tahlil usullaridan foydalanildi.

Adabiyotning avvalgi zamonlarda qiyoslaganda, ommaviyligi kuzatildi. Bugun yangilik bo'lgan hodisa tez fursatlarda an'anaga aylangani kitobxondan avvalgi shiddatni, hamdamlikni talab qila bordi va shunga o'rgatdi.

O'tgan asrning 60-yillari muhitida yuz bergan o'zgarishlar soha mutaxassislarining tegishli ishlarida qayd qilib borilgan. Bularning birini adabiy jarayonda ayol qalamkashlarning ijod maydoniga kirib kelishining oshib borishi bilan izohlash mumkin.

Adabiyotshunoslikda Halima Xudoyberdiyeva ijodini o'rganish, unga baho berish borasida turli daraja va mazmundagi ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan.

Adabiyotshunos No'mon Rahimjonov o'zining "Davr va o'zbek lirikasi" nomli tadqiqotida [2] XX asrning 70–80-yillarida shakllangan ayol ijodkorlar qatorida H.Xudoyberdiyeva she'riyatiga ham to'xtalib o'tgan. Olim shoira she'riyatini undagi psixologizm nuqtayi nazaridan tekshiradi va undagi o'z tuyg'ularini she'rxonlarga "yuqtira olish" qobiliyatiga yuqori baho bergan.

2004-yil M.H.Hamidovanning "Halima Xudoyberdiyeva lirikasining badiiy xususiyatlari" mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasi [3] professor N.Rahimjonov rahbarligida shakllantirildi. Bundan ko'rinib turibdiki, olima birinchilardan bo'lib shoira haqida nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilganini tasdiqlashimiz mumkin.

Mazkur dissertatsiya shoira ijodiyoti yuzasidan yaratilgan ilk fundamental tadqiqot ekanligi bilan ajralib turadi. Ushbu dissertatsiyada shoira ijodida lirik qahramon masalasi, she'rlarda psixologik ifodaning o'ziga xosligi, shoira ijodining til xususiyatlari va individual uslub masalalari boblar kesimida atroflicha tadqiq etilgan.

Ushbu tadqiqotda lirik qahramonning ruhiy-ijtimoiy evolyutsiyasi masalasi ushbu lirikadagi shaxsiy “Men” darajasigacha yuksalgan va o‘zida jamiyat ruhi, millat dardi va davr fojialari bilan yashaydigan umumxalq qahramonini mujassam eta olgan, shu darajaga aylangan yetakchi lirik obrazning tadrijiy takomilini aniqlash orqali ochib berilgan.

N.Rahimjonov va M.Hamidovalarning fikricha, Halima Xudoyberdiyeva lirikasidagi lirik qahramon faqatgina individual “Men” sadoqati va kechinmalari bilan cheklanib qolmasdan, davrning umumiy ruhiy va ijtimoiy manzarasini aks ettiruvchi badiiy-estetik fenomen darajasiga ko‘tariladi [4]. Shuningdek, tadqiqotda shoiraning xalq og‘zaki ijodi bilan hamnafas misralarida milliy ohanglar yetakchi ekanligi masalasiga ham to‘xtalib o‘tilgan. Halima Xudoyberdiyevaning folklorga murojaat qilishi va undan unumli foydalanganligi zamirida xalq tafakkuri va dunyoqarashini chuqur anglash, uni she‘r mazmuniga mos ravishda singdira bilgani mualliflarning bu boradagi asosiy qarashlarini ifoda etgan.

Kitob mualliflari H.Xudoyberdiyeva she‘riyatida bo‘y ko‘rsatib turgan jihatlardan biri bo‘lgan ayol qalbi tug‘yonlari ifodasiga ham e‘tibor qaratib, “Muqaddas ayol”, “To‘marisning aytgani”, “Yo‘ldadirman” kabi she‘rlar tahlili orqali ayol obrazining ijtimoiy-badiiy maqomini yangi bosqichga ko‘tarilishi masalasiga alohida urg‘u berishgan. Bu g‘oya monografiyaning asosiy xossalariidan birini tashkil etgan. Ayolning oiladagi, millat taqdiridagi va tarixiy onlardagi o‘rni falsafiy nuqtayi nazardan tahlil etilgan.

Ishtdagi Halima Xudoyberdiyeva lirikasida shaxsiy iztirob va fojiaiviy tuyg‘ular davrning ijtimoiy-psixologik manzarasi bilan sintezga kirishganligi, shoira lirik qahramoni esa davrning dardi va milliy g‘ururini o‘zida aks ettirgan badiiy fenomen hisoblanishi haqidagi qarashlar o‘rinli.

Tadqiqotda shoira she‘riyatida metafora, o‘xshatish va xalqona so‘z o‘yinlaridan gapirolmagan haqiqatlarni aytishda qalqon sifatida foydalangan. Sintaktik parchalanganlik va lirik dialoglar uning she‘rlariga kuchli dramatizm bag‘ishlaganligi ham to‘g‘ri talqin qilingan.

Mualliflar shoira ijodidagi milliylik ifodasiga alohida e'tibor qaratib, bu yuzaki bezak emas, balki o'zbek dehqoni turmush tarzi, ruhiy qiyofasi va uning hayotiy og'riqlarining teran falsafiy talqini sifatida baholashgan va bu ham ushbu she'riyatga berilgan o'ziga xos baholardan biridir.

Ishda Vatanga sadoqat, dehqonona mehnat va tug'ilib o'sgan yurt tuprog'i oldidagi farzandlik burchi talqini uchun "Ona elim" she'ri, tabiat tasviri, yoshlik go'zalligi va pok tuyg'ular evolyutsiyasi "Ilk muhabbat" va "Oq olmalar" to'plamlaridagi she'riy parchalar orqali tadqiq etilgan.

Abdug'afur Rasulovning 1977-yilda chop etilgan "O'zbekiston Yoshlari mukofoti laureatlari" to'plamidagi "Halima Xudoyberdiyeva" [5] nomli ocherk-maqolasida shoira ijodining dastlabki yorqin davri, uning badiiy olami va nima sababdan aynan yuksak mukofotga loyiq ko'rilgani haqida ma'lumot berilgan. Undagi o'ziga xos tavsiflovchi fikrlar maqolaning adabiy portret janriga xos ekanligini ko'rsatadi.

A.Rasulov o'sha davrdagi adabiy muhitni tahlil qila turib, Halima Xudoyberdiyevaning adabiyotga o'ta tabiiy, samimiy va ayni paytda shiddat bilan kirib kelganiga e'tibor qaratadi: "Halima Xudoyberdiyeva she'riyatga o'zining betakror badiiy uslubi, samimiy tuyg'ulari va o'zbek ayolining haqiqiy milliy qiyofasini olib kirdi" [5]. Shoiraning talabalik yillaridayoq chop etilgan "Ilk muhabbat" (1968), keyinchalik chop etilgan "Oq olmalar" (1973) to'plamlari adabiy jamoatchilikda o'ziga yarasha qiziqish uyg'otganini bayon qiladi. Muallif shoira she'rlarida sun'iylik va balandparvozlikdan yiroq bo'lgan, chinakam xalqona nafas borligini qayd etadi.

Maqolada Halima Xudoyberdiyeva she'riyatining ijtimoiy va hayotiy ildizlariga ham to'xtalib o'tiladi. Tanqidchi shoira Sirdaryoda, oddiy mehnatkash oilada voyaga yetgani uning ijodiga qanday ta'sir ko'rsatganligiga e'tibor qaratib, uning she'rlaridagi ona tuproq, dehqon, bug'doyzorlar, onalar siymosi shunchaki chiroyli tasvir emas, balki ichki kechinmalar ifodasi ekanligiga e'tibor qaratadi, shoiraning lirik qahramoni tabiat bilan ruhan bir ekanligini she'riy misollar orqali isbotlashga harakat qiladi.

Muallif Halima Xudoyberdiyeva o'zbek she'riyatida ayol qalbining eng nozik va ayni paytda eng mustahkam jihatlarini kashf etganini yozadi. Shoiraning lirik qahramoni – g'ururi baland, taqdir zarbalariga bardoshli, sevgida sadoqatli, oila va farzand mas'uliyatini teran his etuvchi, o'zining ayollik qadr-qimmatini uchun kurasha oladigan shaxsdir.

Adabiyotshunos olim shoiraning badiiy mahoratini poetik tili va she'riy shakllarini tahlil qiladi. U Halima Xudoyberdiyeva she'rlaridagi o'ynoqi ohanglar, xalq maqollari va iboralarining o'rinli qo'llanishi uning she'riyatiga o'zgacha joziba berganini ta'kidlaydi. Shoiraning so'z tanlash san'ati, oddiy so'zlar bilan murakkab insoniy tuyg'ularni ifoda eta olish qobiliyatini yuqori baholaydi.

Umarali Normatov "Qalbning poetik evolyutsiyasi" (H. Xudoyberdiyeva she'riyati misolida) [6] maqolasida shoiraning kechinmalar dunyosi, lirik qahramon tiynati va dunyoqarashining shakllanib borish jarayonini o'rgangan. Tanqidchi shoira ijodini ilk she'rlardagi samimiylilik, tuyg'ularning ulg'ayishi va ijtimoiylashuvi, ayol konsepsiyasi, badiiy mahoratning takomillashuvi nuqtayi nazaridan tadqiq etgan.

Halima Xudoyberdiyevaning sodda, samimiy, beg'ubor tuyg'ulari ifodalangan, qishloq hayoti va yoshlik entikishlari bilan to'la bo'lgan satrlarini olim ijodiy jarayonning "shakllanish davri" deya baholagan.

Vaqt o'tishi bilan ("Chaman", "Suyanch tog'larim" kabi she'riy to'plamlarda) lirik qahramonning ruhiyati o'zgarishlar bo'lganligi, unda faqat shaxsiy kechinmalar emas, balki jamiyat muammolari, ona tabiat taqdiri, millat dardi va ijtimoiy tengsizliklar haqidagi fikrlar tug'yon urishi jarayonini olim ijodkor qalbining evolyutsiyasi yoki ulg'ayishi sifatida tahlil qilgan.

Umarali Normatov shoira she'riyatidagi eng katta yutuq o'zbek ayoli siymosining yangi bosqichga olib chiqilgani ekanini ta'kidlaydi. Shu bois: "Halima Xudoyberdiyeva – o'zbek she'riyatida shunchaki ayol tuyg'ularini kuylagan shoira emas, balki davrning eng og'riqli nuqtalarini qalb elagidan o'tkazgan, milliy o'zlikni anglash va istiqloq ruhini uyg'otishga xizmat qilgan ulkan isyonkor ovozdir" [6], deya ta'kidlaydi. "Muqaddas ayol" she'ri tahlili orqali undagi o'z

qadr-qimmatini bilish, isyonkorlik, sevgisida ham, dardi va gʻururida ham kuchli boʻlish kabi hislar ifodasi buning tasdigʻi sifatida keltirilgan.

Tanqidchi shoira ijodida til masalasi, xalq ogʻzaki ijodidan va mumtoz adabiyotimizdan oziqlanish kabi masalalarga ham toʻxtalib oʻtgan. Shoira sheʼrlaridagi ritm, ohang uning oʻziga xos uslubini yaratganligini koʻrsatib bergan.

Ozod Sharafiddinovning “Yurakdagi alanga” [7] soʻzboshisi Halima Xudoyberdiyevaning 1993-yilda nashr etilgan “Bu kunlarga yetganlar bor” saylanmasiga yozilgan. Unda olim H.Xudoyberdiyevaning sheʼriyatga kirib kelishi turgʻunlik davriga toʻgʻri kelganligi, shunday boʻlsa-da, uning sheʼrlaridagi isteʼdod yolqini keyinchalik ular alangaga aylanib, barcha sheʼriyat ixlosmandlarining eʼtiborini tortgani va har birining qalb puchmoqlariga choʻgʻ sola olganligi xususidagi fikrlarini ilgari suradi. Zulfiyaxonimning ushbu shoirani kashf qilganligi, uni havaskor sifatida bilmasdan professional sifatida qabul qilganligi haqidagi kamdan-kam ijodkorlarga nasib etgan eʼtiroflari ham eslatib oʻtiladi.

Mazkur “Saylanma”dagi “Soʻnggi yillar sheʼrlari” nomi ostida shakllantirilgan sheʼrlarga alohida eʼtibor qaratgan olim ulardagi oʻzgachalik, ilohiyotga tomon intilish, oʻzi yashagan umrdan qoniqmaslik, zamonada yuz berayotgan norasoliliklarga qarshi isyon ruhi ustunligini alohida taʼkidlaydi. Bu fikrlar shoiraning “Yigʻi”, “Saraosiyo” kabi sheʼrlari tahlili orqali isbotlangan. “...Men shoir qalbidagi alanga sheʼrlarida yanada gurillab yonayotganini, fikr va tuygʻularni gʻoyat teranlashganini koʻzda tutyapman. Ayrim shoirlarda gʻalati bir xususiyat bor – ular baʼzan shunday misralar tizadiki, ular oddiy soʻzlardan, oddiy iboralardan tarkib topgan boʻlsa-da, allanechuk ilohiy ranglarga burkangandek tuyuladi” [7]. Ozod Sharafiddinov shoira sheʼrlaridagi fojeaga, drammatizmga toʻla insonning ayanchli taqdiri aks ettirilganligi, baʼzan mana shunday ayanchli taqdir sohibi boʻlmaslik xohishi isyonga aylanishi, shu holatdagi lirik qahramon millati kelajagi uchun kurashchiga aylanishi xususida ham fikrlarini bildirgan. Olimning taqriz soʻngidagi fikrlari bugungi kun uchun ham ahamiyatli: “Halima sheʼriyati bizni bedorlikka chaqiradi, vijdonimizni uygʻotadi, vujudimizdan loqaydlik

balosini siqib chiqarishimizga yordam beradi. Bu she'riyat ko'p yillar mobaynida kirlangan ruhiyatimizni poklashga va butlashga xizmat qiladi" [7]. Olimning aytgan fikrlarini shoira she'riyati bilan tanish bo'lgan bugungi kun insonlari ham tasdiqlashi shubhasiz.

Halima Xudoyberdiyeva she'riyatiga e'tibor uning maktab davridayoq boshlanganligi, ayniqsa, Zulfiyaxonim kabi talabchan ustoz e'tirofiga sazovor bo'lganligi uning "Oq olmalar" kitobiga yozilgan muqaddimadan ham ayon bo'ladi. Keyinchalik boshqa ko'plab adabiyotshunoslar va ijodkorlar ham ushbu zalvorli she'riyat xususida o'z qarashlarini bayon qilganlar.

To'xtasin Jalolovning "O'zbek shoiralari" [8] kitobida ham Halima Xudoberdiyeva she'riyati xususida "Tuyg'ular tug'yoni" [9] sarlavhali maqola chop etilgan bo'lib, unda shoira haqida "Halima o'zbek ayol she'riyatida kutilmagan hodisa, ungacha bu san'at koshonasida qandaydir sukunat, osudalik hukm surib, kishini mudroq bosardi. Halima bu dargohga bo'ron bo'lib, suron bo'lib kirib keldi-da, to'liqib, oshiqib, toshiqib baland pardalarda qo'shiq boshladi" deyiladi. Bu fikrning isboti sifatida ijodkorning "Shunchaki" she'ri keltirilib, tahlilga tortiladi. Buni maqola muallifi "mumtoz, shiddatkor she'r menga shoiraning ijodiy, axloqiy, insoniy programmasi bo'lib tuyuldi. Bu she'r to'lig'icha olganda tuyg'ularning tug'yoni, jasoratning namoyishidir" deya baholash orqali shoiraning ijod konsepsiyasini anglatadi.

Shulardan biri sevimli shoirimiz Abdulla Oripov bo'lib, u o'zining "Jonfidolik" [10] deb nomlangan Halima Xudoyberdiyevaning 2000-yil chop etilgan "Saylanma" kitobiga yozgan so'zboshisida o'z fikrlarini bayon qilgan.

Shoir fikrlari orasida H.Xudoyberdiyevaning shoirlik va ushbu o'ziga xos qismat xususidagi "Demakki, sen shoirsan..." she'ri haqidagi qarashlari alohida qimmatli. Ya'ni bundagi vatanparvarlik jonfidolik, mardonavorlik ma'nosining shoir qismatiga uyqash ekanligi, bu hislar she'rdagi ehtirolarning guvlab, toshib kelgan oqimi qa'riga tortib ketishi va beixtiyor inson ana shu oqim qa'rida qolganligini his qilishi haqida so'z boradi.

Shoiraning turkum to'rtliklari uning ijodiy tafakkuridagi yangi bir jihatlaridan ekanligi, unda chuqur fikrchanlik, bezovtalik, kutilmagan tashbehlarining maqsad bilan goyatda uyg'unlashuvi uning bu ixcham she'riy yo'lda muvaffaqiyatli izlanishlariga omil bo'lganligi shoir tomonidan ta'kidlanadi. "Ta'bir joiz bo'lsa, men Halima Xudoyberdiyeva ijodini, uning shoir yuragini davrning doimiy tarang torlariga o'xshatgan bo'lardim. Chunki bo'lib o'tgan, o'tayotgan har bir hayotiy jarayonlar bu yurakdan o'z aks-sadosini topib bormoqda. Goh mungli, goh zabardast, goh tasdiqlovchi, goh inkor etuvchi... umuman, bu yo'llarda u o'zining o'chmas izlarini qoldirib bormoqda deb aytishga har jihatdan haqlimiz, deb o'ylayman" [10]. Shoirning ushbu fikrlari ham H.Xudoyberdiyevaning goh dolg'alarga, bezovtalikka boy, goh sokin bo'lgan ijod jarayoniga berilgan haqqoniy baholardandir.

Halima Xudoyberdiyevaning "Buyuk qushlar" kitobiga Ibrohim G'ofurov "Daryoning ovozi" [11] nomi bilan so'zboshi yozgan bo'lib, unda "She'r bu – xarakter. Shoir qanday bo'lsa, she'ri ham shunday. She'rda uning yuragidagi suratlar muhrlanadi. Halima o'zini, ichki dunyosini ehtiyoj sezib, idrok qilar ekan, bir qator she'rlarida yuragimda arslon yashaydi, deb e'tirof etadi. Yuragidagi o'ziga ma'lum shu arslonga takror-takror murojaat qiladi. Bu hol bejiz emas va bu idrok ham shunchaki tug'ilgan emas. Mirzacho'lning qizi o'zini hayot oldida, uning hech tugamaydigan chigalliklari oldida agar arslonday sezsa ne ajab? Arslonlar axir kengliklarning farzandi emasmi?" [11] deyish orqali shoiraning voha tabiatiga xos bo'lgan do'lvor tabiati, mard va jasur qalbi sezimlarining ijod namunalarida timsollanishini nazarda tutadi. Bu timsol arslon bo'lib, u hamisha ijodkor qalbida yashaganligi va o'rni bilan bo'y ko'rsatganligi xususida fikr bildirilmoqda.

Yozuvchi va jurnalist Dilbar Mahmudova qalamiga mansub "Halima" nomli esse-qissa shoira hayotining eng qizg'in pallalari ifodasiga bag'ishlangan. Ushbu qissa H.Xudoyberdiyeva ijodini biografik metod orqali o'rganishga asos bo'ladigan asardir. Chunki unda shoira bilan bo'lgan voqealar, ijod namunalarining

yaratilish jarayoni va shoira shoiraning qo'lyozmalar daftaridagi bitiklari ham chop etilgan.

Mazkur kitob tarkibida yozuvchi va olim Tilab Mahmud o'zining "Buyuk qushlar" kitobi tahliliga bag'ishlangan yirik hajmli maqolasi ham o'rin olgan. Unda Halima Xudoyberdiyeva haqida: "Halima poeziyasining badiiy-estetik qudrati shundaki, u biror ayol tuyg'ulari orqali ayollar dunyosi, biror quvonchga ilashib yuruvchi qayg'uni, biror voqeaga sabab turtkini, ayollar ko'z yoshini selday oqishiga sabab bo'lgan ijtimoiy-hayotiy tutunni oddiy, xalqchil so'zlar orqali ko'rsatadi. Shuning uchun shoira qayg'usi barcha ayollar qayg'usiga, shoira orzusi barcha ayollar orzusiga, shoira umidi barcha ayollarning beshigi yonida aytiladigan hazin qo'shiq-alla bo'lib jaranglaydi" [12] deyish orqali ijodkor ilhom manbayi va she'rlarining badiiy-estetik qudrati o'z millati, o'z xalqi tiynati bilan bog'liq ekanligini anglatishida ko'rinadi.

Yozuvchi Abduqayum Yo'ldoshevning "Halima ham o'tib ketdi – bilmadik" nomli maqolasida "... Shu paytgacha Halima opani ulug' shoira sifatida tanib kelgan bo'lsam, endi cho'ng irodali, hayot sinovlariga matonat bilan bardosh bera oladigan, uqubatli sitamlarini birovga ko'rsatmay yashashga qodir Shaxs sifatida kashf etdim. O', o'sha kunlardagi gurunqlarimiz... Ayniqsa, "O'sh-O'zgan faryodi" daftari" haqida gaplashganimiz. Shoira bemisl iztirob bilan, ko'z yoshlari aralash "Unutganning kuysin ikki dunyosi" she'ri haqida so'zlaganda men atoqli sinchimiz Qozoqboy Yo'ldoshev nima uchun Halima opani "Turonning ona yo'lbarisi" deb ataganini ilg'aganday bo'ldim" [13] deyishi orqali shoira tabiatan jonkuyar va mehribon ekanligi, lekin gap insonlarning adovatlashuvi tufayli to'kilayotgan qonlar xususida borganda bu qonxo'rlikni yuzaga keltirganga ham, unda qo'lida tig' bilan ishtirok etganlarga ham, bu voqelikka bepisand qaraganlarga ham ayovsiz bo'la olishi xususida so'z bormoqda.

Shukur Sodiqning "Ibo gullariga o'ralgan isyon" nomli maqolasi "Yoshlik" jurnalining 1990-yil 10-sonida chop etilgan [14]. Unda ijodkor: "Uning she'rlari o'zbekning Alpomishlariga qarata aytilgan Barchinoylarning so'zidek tuyulaveradi. Qalbimga bir ilqlik quyilaveradi", degan so'zlari orqali shoira

she'rlarida bo'y ko'rsatadigan siymolarning epik dostonlarimiz qahramonlari tasvirida ko'rishini aytadi. Bu ham mazkur she'riyatga ijodkorona yondashuvlardan biridir.

U.B.Sodiqovning "Zamonaviy o'zbek she'riyatida xotin-qizlar lirikasi poetikasi" [15] nomli dissertatsiyasi zamonaviy o'zbek ayol shoiralari ijodini tizimli-nazariy o'rgangan muhim tadqiqotlardan biridir. Ushbu dissertatsiyada XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asr boshidagi xotin-qizlar ijodi, xususan, bu davrning peshqadam ijodkorlaridan bo'lgan Halima Xudoyberdiyeva she'riyatining poetik xossalari o'rganilgan. Tadqiqotda H.Xudoyberdiyeva she'riyati shakllangan davr "o'zbek xotin-qizlar she'riyatining yangi bosqichga ko'tarilgan davri" [15] sifatida baholanadi. Ishda ushbu she'riyatning lirik qahramon psixologizmi va ijtimoiy faollik, ayollik g'ururi va sadoqat, folklor an'analari va xalqona obrazlar tizimi kabi poetik xususiyatlar ochib berilgan. Ko'rsatilishicha, Halima Xudoyberdiyeva lirik qahramoni an'anaviy sharqona mute, taqdirga tan bergan ojiza ayol qolipini sindirgan. U hayotda faqat hasrat chekmaydi, balki jamiyat hayotidagi ijtimoiy tengsizliklar, millat va yurt taqdiri bilan qiziqadi, unga o'z munosabatini jasorat bilan bildiradi. Shoir she'riyatidagi erksevarlik, shaxs erkinligi, ammo ayni paytda oila, yor, ona va Vatanga bo'lgan sadoqatning poetik uyg'unligi va uning xalq maqollari, ertak elementlari va qadimgi dostonlar ohanglaridan foydalanish mahoratini, ayniqsa, asarlaridagi allegorik ramzlar tizimini atroflicha kuzatgan.

Dissertatsiyada shoiraning o'ziga xos ijodiy manerasini belgilab beruvchi jihatlar ifodasi uchun mashhur she'rlari qatorida lirik qahramonning haqiqat uchun kurashdagi jasorati, fojiaiy va mardona ruhiyati tahlil etilgan "Dorga" she'ri, shoir ijodidagi hududiy va milliy mansublik tuyg'usi, singillar va onalar dardining tahlili uchun "Ona elim" va "Sirdaryo qizlariga" she'rlari, lirik qahramonning ilk tuyg'ulari, ma'naviy poklik ramzi uchun "Oq olmalar" she'rlari tahlil etilgan.

Tadqiqotchi ayol lirik qahramonining ijtimoiylashishi masalasi haqida: "Halima Xudoyberdiyeva lirik qahramonining ma'naviy olami o'zbek xotin-qizlar she'riyatiga shaxsiy kechinmalardan ijtimoiy-siyosiy va falsafiy mushohadalarga

o'tish bosqichini olib kirdi. Uning ayoli nafaqat sevgida sadoqatli yor, balki millat dardini o'z zimmasiga olgan ijtimoiy faol shaxs sifatida gavdalanadi" [15] deyish orqali shoira lirik "Men" idagi ijtimoiylashuv jarayoni tadrijiga ahamiyat qaratgan.

To'maris va erksevarlik konsepsiyasi xususida so'z borar ekan tadqiqotchi: "Shoira lirikasidagi tarixiy shaxslar, xususan, To'maris timsoli shunchaki o'tmishning badiiy tasviri emas, balki zamondosh ayol xarakteriga jasorat, mustaqillik va g'urur tuyg'ularini singdirishning o'ziga xos poetik vositasidir" [15] degan fikrlarni ilgari surish orqali istiqlol davri ayolining poetik timsoli aynan H.Xudoyberdiyeva tomonidan yaratilganligiga e'tibor qaratgan.

Maftuna Xalovanning "Hozirgi o'zbek ayollar she'riyatida qalb tasviri va talqini (Zulfiya, H.Xudoyberdiyeva, H.Ahmedova, Z.Mirzo ijodi misolida)" [16] mavzusidagi dissertatsiya ishida ayollar ijodidadagi shakliy-kompozitsion, nutqiy-uslubiy jihatlar, badiiy g'oya va ifoda yaqinligi hamda faqat ayollar adabiyotiga xos individual uslub va poetik mahorat kabi masalalar ochib berilgan. Ayollar adabiyotining o'ziga xos poetik dunyosini gender va gender-psixologik nuqtayi nazardan tadqiq etilgan.

Tadqiqotda Halima Xudoyberdiyevaning ayollar she'riyatidagi eng katta xizmatlaridan biri – u o'zigacha bo'lgan ayollar she'riyatiga xos kitobiylik va osudalikni sindirib, lirikani real hayot tashvishlariga, shafqatsiz va dag'al hayot haqiqatiga yaqinlashtirganligi ko'rsatilgan. Adabiy tanqidchilikda shoiraaning ijod namunalari xususida bunday fikrlar ko'p uchraydi. Mazkur qarash ham shu fikrlarni mustahkamlaydi. Shuningdek, shoiraaning lirik qahramoni o'z qobig'iga o'ralib qolgan ayol emas, balki shaxsiy dardi yirik ijtimoiy dardlarga, xususan, Vatan va millat qayg'usiga ulangan isyonkor siymo ekanligi tahlillar yordamida isbotlangan. "Halima Xudoyberdiyevaning lirik qahramoni ona, opa, singil, dugona kabi rang-barang qiyofalarning turli ruhiy holat va kayfiyatdagi, turlicha rakursdagi qarashlarning umumlashma siymosidan yaralganligi, bu ayolning zuvalasi eng mayda shaxsiy dardlar bo'lib ko'rinadigan masalalardan katta ijtimoiy dardlargacha bo'lgan hissiyotlar ummonida toblanadi" [16]. Shoira she'rlaridagi

lirik qahramon tabiati xususidagi ushbu fikrlar shoira ijodidagi bosh konsepsiyani ko'rsatishga xizmat qilgan.

H.Xudoyberdiyeva poetik uslubida adabiy sokinlik o'rnini mardlik va kurashchanlik hayqirig'i egallaganligi, nutqida mintaqaviy, mahalliy til elementlari, qishloq va dehqonchilik hayotiga xos professionalizmlar faol qo'llanganligi va bu asarlariga kuchli milliy ruh bag'ishlaganligi ham ko'rsatilgan.

Tadqiqotdagi yana bir ilmiy xulosa ahamiyatli bo'lib, unga ko'ra ayol ijodkorlar fojiani qalbiga o'ta yaqin olishlari sababli ularning ijodida marsiya (yo'qlov) ohanglari va bag'ishlov janri yetakchi o'rin tutishi aytib o'tilgan. Ayniqsa, H.Xudoyberdiyeva bag'ishlovlarida avtobiografik va biografik asoslar juda kuchli ekanligi alohida ta'kidlangan.

Eshniyozova Gulhayo Hamroqul qizining "Halima Xudoyberdiyeva she'riyatida qo'llangan badiiy san'atlarning lisoniy asoslari" [17] nomli dissertatsiyasi shoira ijodini tilshunoslik (lingvopoetika) nuqtayi nazaridan o'rgangan eng yangi va tizimli tadqiqotlardan biridir.

Tadqiqotda H. Xudoyberdiyeva she'riyatining o'rganilgan jihatlari "shakl – ma'no – vazifa" yaxlitligi tamoyili asosida tadqiq etilganligi bilan ahamiyatli. Unda fonetik, leksik, morfologik, sintaktik kabi omillar, lisoniy sathlar atroflicha o'rganilgan.

Kuzatishlar natijasida Halima Xudoyberdiyeva she'riyatida badiiy san'atning 40 dan ortiq turi uchrashi aniqlangan. Dissertatsiyada ulardan eng faol qo'llangan san'atlar sifatida tashbeh, tazod, tashxis, intoq, takrir, sifatlash kabilar lisoniy jihatdan tahlil qilingan. Xususan, tazod san'atining qo'llanishi haqida: "Shoira ijodida eng ko'p qo'llangan san'atlardan biri bu tazod san'atidir... Shakl va ma'no xususiyatlaridagi zidlik orqali tazod san'ati hosil qilingan. Shoira she'rlarida ifodalagan ma'nolarni kitobxonga yanada tushunarli qilish maqsadida, asosan, turkona ifodalarni qo'llagani ham muhim ahamiyatga ega" [17] degan fikrlar shoira ijodiyotidagi ushbu jihat bo'yicha o'ziga xos ma'lumot vazifasini bajaradi.

Xaytalieva Nigora Sogibnazarovnaning "Hozirgi o'zbek lirikasining poetik xususiyatlari" (90-yillar ayollar she'riyati misolida) [18] nomli dissertatsiyasi XX

asr oxiridagi o'zbek she'riyati, xususan, Halima Xudoyberdiyeva ijodini badiiy tafakkur va poetik til yangilanishi nuqtayi nazaridan tadqiq etgan ishlardan biridir. Tadqiqot ishida Halima Xudoyberdiyeva, Oydin Hojieva, Gulchehra Nurillaeva, Qutlibeka Rahimboeva, Zulfiya Mo'minova singari shoirlar asarlari tilining jonli, obrazli, xalq tiliga yaqinligi realistik idrok va ifoda madaniyatining chuqurlashganligi ko'rsatib berilgan.

Tadqiqotda Halima Xudoyberdiyevaning 90-yillar adabiy jarayonidagi o'rni va mahoratiga yuksak baho berilib, shoira o'zbek she'riyatida alohida san'at darajasidagi so'z tanlash va qo'llash madaniyati namunasini yaratgan ijodkor sifatida ko'rsatilgan. Uning asarlari jonli, obrazli va xalq tiliga o'ta yaqinligi bilan ajralib turishi ta'kidlangan.

Shoiraning lirik qahramoni ijtimoiy-axloqiy pozitsiyasining faolligi, teran nigohi va tadqiqiy izchil xulosalarga egaligi bilan boshqalardan farq qilishi, uning she'rlarida shaxs, millat va Vatan taqdiri uchun yuksak mas'ullik tuyg'usi ustuvorlik qilishiga alohida e'tibor qaratilgan.

H.Xudoyberdiyeva ijodida g'oya va fikr kuchli bo'lgani sababli, so'zlar zimmasiga yuklanayotgan ma'noning bo'yoqdorligi va emotsionalligi g'oyat yuqori bo'lib, bu poetik tildagi ifoda yo'sinlarini xilma-xillashtirganligi tahlillar yordamida isbot qilingan.

Xususan, tadqiqotchi: "Halima Xudoyberdiyevaning "Ming so'qiring til topishib, / Bir uyg'og'ing yo'q qildilar" she'ri zamiridagi hayotiy va badiiy ma'no hamda ifoda yo'sinidagi o'ziga xoslik ifodadagi lakonizm tufayli yuzaga kelgan. Bu she'rning xususiyati shundayki, undagi biror bir so'zni olib almashtirib bo'lmaydi" [18] deyish orqali ijodkorning til imkoniyatlaridan unumli foydalanish xususiyatiga alohida urg'u bergan.

H.Xudoyberdiyeva va uning zamondoshlari ijodida mafkuraviy cheklashlardan xoli bo'lgan, ijod erkinligini teran tuygan lirik shaxsiyatlar paydo bo'lganligi, bu davr ayollar she'riyatida, xususan H.Xudoyberdiyeva ijodida, dabdababozlik va sun'iy ko'p so'zlilik kamayib, har bir so'zning muayyan poetik ma'no tashishiga (lakonizmga) erishilganligi, inson ruhiyatidagi chigal holatlarni

butun murakkabligi bilan tasvirlashga bo'lgan ehtiyoj she'riyatda yangi badiiy timsollar va sifatlashlar tizimini yaratganligi haqidagi qarashlar tadqiqotda o'z ifodasini topgan.

Xulosa qilib shuni aytishimiz kerakki, Halima Xudoyberdiyevaning ijodiy faoliyatidagi she'rlarini o'rganish bugungi kun adabiyotshunoslari uchun dolzarb mavzu bo'lib qoldi. Shoiri ijodi zamonaviy o'zbek adabiyotida ayol obrazining badiiy talqini va milliy o'zlik ifodasining yorqin namunasi sifatida alohida o'rin tutadi. . Shuningdek, har bir davr, har bir adabiy maktab ayolning o'z idealini yaratadi va qadimda ayol obrazi mehribon ona va sadoqatli yor sifatida tasvirlangan bo'lsa, yangi davr adabiyotida u faollik, bilim va mustaqil fikrlash ramzi sifatida gavdalanadi. Halima Xudoyberdiyeva she'riyatida bu obrazlar uyg'unlashib ketgan. Zamonaviy va tarixiy o'ziga xosliklar, orzular va voqelik bir-biri bilan murakkab tarzda uyg'unlashib, o'ziga xos va badiiy jihatdan boy adabiy manzarani yaratadi.

Halima Xudoyberdiyeva ijodini o'rganish orqali biz nafaqat o'zbek ayolining ma'naviy olamini, balki xalqimizning qadimiy va zamonaviy qadriyatlarini ham chuqur his etamiz. Shoiri xotin-qizlar obraziga ham hayot, ham adabiyot tuyg'usini baxsh etgan, uni zamon ruhi bilan uyg'unlashtirgan, abadiyatga daxldor qila olgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
2. Раҳимжонов Н. Давр ва ўзбек лирикаси. – Тошкент: Фан, 1979. – 10 б.
3. Ҳамидова М.Ҳ. Ҳалима Худойбердиева лирикасининг бадий хусусиятлари: Филология фанлари номзодлиги учун ёзилган диссертация. – Тошкент, 2004. – 226 б.
4. Раҳимжонов Н., Ҳамидова М. Ҳалима Худойбердиева лирикаси. – Тошкент: Фан, 2004. – 66 б.
5. Расулов А. Ҳалима Худойбердиева. / Ўзбекистон Ёшлари мукофоти лауреатлари. – Тошкент: Ёш гвардия, 1977. – Б.140–146.

6. Норматов У. Қалбнинг поэтик эволюцияси (Ҳ. Худойбердиева шеърляти мисолида). // Ўзбек тили ва адабиёти журналы. – 1991. № 3. – Б.33-38.

7. Шарафиддинов О. Юракдаги аланга. Сўзбоши. /Ҳалима Худойбердиева. “Бу кунларга етганлар бор: сайланма. – Тошкент: Ғафур Ғулом, 1993. – Б.3–22.

8. Жалолов Т. Ўзбек шоиралари. – Тошкент: Ғафур Ғулом, 1980. – 130 б.

9. Йўлдошев Қ. Парда ортидаги нафис туйғулар /Сўз ёлкыны. – Тошкент: Ғафур Ғулом, 2018.

10. Орипов А. Жонфидолик / Ҳалима Худойбердиева. Сайланма. – Тошкент: Шарқ, 2000. – Б.3-11.

11. Ғофуров И. Дарёнинг овозы. / Худойбердиева Ҳ. Буюк кушлар. – Тошкент: O‘zbekiston, 2012. – Б.4-10 бетлар., - 7 б.

12. Тилаб Махмуд. “Буюк кушлар” Худойбердиева Ҳалима осмониды. / Д.Махмудова. Ҳалима. –Тошкент: O‘zbekiston, 2016. – 286 б.

13. Йўлдошева А. Ҳалима ҳам ўтиб кетди – билмадик... /“Jadid” gazetasi, 2020. – №10-son. – Б.1-4.

14. Содиқ, Шукур. Ибо гуллариға ўралган исён // “Ёшлик” журналы, 1990. – № 10. – Б.8.

15. Sodiqova U.B. Zamonaviy o‘zbek she’riyatida xotin-qizlar lirikasi poetikasi: filologiya fanlari bo‘yicha (PhD) falsafa doktorligi dissertatsiyasi avtoreferati. – Farg‘ona, 2021. – 48 б.

16. Xalova M.A. Hozirgi o‘zbek ayollar she’riyatida qalb tasviri va talqini (H.Xudoyberdiyeva, H.Ahmedova, Z.Mirzo ijodi misolida): Filologiya fanlari doktorligi dissertatsiyasi (DSc) avtoreferati. – Samarqand, 2024. – 80 б.

17. Eshniyozova G.H. Halima Xudoyberdiyeva she’riyatida qo‘llangan badiiy san’atlarning lisoniy asoslari: filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktorligi (PhD) dissertatsiya avtoreferati. –Samarqand, 2025. – 53 б.

18. Xaytaliyeva N.S. Hozirgi o‘zbek lirikasining poetik xususiyatlari (90-yillar ayollar she’riyati misolida): filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktorligi (PhD) dissertatsiya avtoreferati. – Toshkent, 2022. – 50 b.